

Η λογοτεχνική παραγωγή του μείζονος Ελληνισμού και του Ελληνισμού της Διασποράς κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα. Οι ελάσσονες περιπτώσεις*

Βούλα Ποσάντζη

This paper presents the first analysis and outcomes of a lengthy research on the literary production of Greeks outside Greece during the first half of the twentieth century. The first outcome is that the biggest production of works were achieved in countries near the Greek mainland where a compact Greek population was living with an strong Hellenic tradition. One of these places was Asia Minor on which the major part of the paper is focussed. However, after 1922, the Asia Minor catastrophe and the events that followed it, made many intellectuals from Constantinople and Smyrna migrate to different parts of the globe where they constituted an important body of Greek intellectuals in the diaspora. A significant service of those intellectuals was that they organized new institutions for Greek education to be spread to the most remote areas of the world and this resulted to the dissemination of Greek culture and maintenance of Greek spirit and traditions.

---

* Η παρούσα ανακοίνωση αποτελεί προδρομική μορφή μεγαλύτερης υπό εκπόνηση μελέτης, η οποία ξεκινώντας από την ποίηση θα περιλαμβάνει όλα τα είδη της νεοελληνικής λογοτεχνίας που καλλιεργήθηκαν στις ελληνικές παρούκίες της Διασποράς.

Εύστοχος είναι ο εννοιολογικός προσδιορισμός των όρων *ελλαδικός, μείζων ελληνισμός, Διασπορά*, που δίνει ο Χ. Λ. Καράογλου. Βλ. Χ. Λ. Καράογλου, "Αναζητώντας την ταυτότητα των περιφερειακών λογοτεχνικών περιοδικών", στο *Ο Έξω-Ελληνισμός. Κωνσταντινούπολη και Σύμωρη 1800-1922*. (Επιστημονικό Συμπόσιο 30 και 31 Οκτωβρίου 1998). "Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ίδρυτής: Σχολή Μωραΐτη)",

Πρώτες εκτιμήσεις και συμπεράσματα

Εξετάζοντας κανείς την πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Διασποράς κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα παρακολουθεί δύο κατηγορίες μεταναστών λογίων, η κάθε μία από τις οποίες εγκατέλειπε την ευρύτερη Ελλάδα σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και με διαφορετικά κίνητρα. Χρησιμοποιούμε την έκφραση “ευρύτερη Ελλάδα”, γιατί η Κωνσταντινούπολη και η Σμύρνη, για παράδειγμα, αποτελούν ξεχωριστή περίπτωση κέντρων του Έξω-Ελληνισμού. Και αυτό γιατί έως τη Μικρασιατική Καταστροφή, λόγω της γεωγραφικής θέσης τους και λόγω των εδαφικών εκκρεμοτήτων, εξετάζονται ως περιφέρειες μάλλον της μητροπολιτικής Αθήνας παρά ως ελληνικές παροικίες κάποιας άλλης χώρας, μακριά από τη μητέρα πατρίδα. Το γεγονός αυτό ενισχύεται και από τις παρεμβάσεις των ελληνικών κυβερνήσεων: της κυβέρνησης του Ελ. Βενιζέλου καταρχάς σε ζητήματα του πατριαρχικού θρόνου Κωνσταντινούπολης (1918–1919)¹ και της κυβέρνησης του Γούναρη κατά δεύτερο λόγο σε θέματα σχετικά με τον Τύπο. Είναι ενδεικτικό το παράδειγμα του περιοδικού *Ο Λόγος* (Κωνσταντινούπολης), στο οποίο επιβλήθηκε λογοκρισία, το 1921, από την παραπάνω φιλοβασιλική κυβέρνηση με αποτέλεσμα να καθυστερεί η άφιξη στο περιοδικό άρθρων ή επιστολών του Ψυχάρη.²

Θα λέγαμε επομένως ότι οι παραπάνω πόλεις συνεξετάζονται με την Αθήνα ως περιφερειακά κέντρα της και αυτό έχει ως αποτέλεσμα να θεωρούνται Έλληνες λόγιοι της Διασποράς μετά το 1922 κυρίως οι

Αθήνα 2000, σελ. 117. Υιοθετώντας τους ορισμούς του προσδιορίζουμε και εμείς στην παρούσα εργασία τους κατοίκους των διάφορων περιοχών εντός και εκτός Ελλάδας. Έτσι, με τον όρο *Ελλαδίτης* προσδιορίζουμε τον κάτοικο της κυρίως Ελλάδας, ενώ, όταν κάνουμε λόγο για *μειζονα ελληνισμό*, αναφερόμαστε στους Έλληνες λόγιους της Μικράς Ασίας και του Πόντου.

- 1 Βλ. Ο. Μπεκέ, “Χρονικά-Μάης”, περ. *Ο Λόγος* (Κων/πολης), 1 (1919) 273-274.
- 2 [Ανώνυμος], “Χρονικά”, *ό.π.*, 3 (1921) 478. Αναφορά στο ίδιο θέμα κάνει και ο Χ. Λ. Καράογλου μνημονεύοντας επιπλέον και το περιοδικό *Τέχνη* (Σμύρνης). Βλ. Καράογλου, 1991:46 και στη σημείωση αρ.13.

Κωνσταντινουπολίτες και οι Σμυρνιοί, οι οποίοι μετανάστευαν σε διάφορες χώρες της υφηλίου.³ Δεν πρέπει να μας διαφεύγει έπειτα ότι η Κωνσταντινούπολη έως το 1922 ήταν δυνάμει πολιτιστική πρωτεύουσα του Ελληνισμού. Είχε τροφοδοτήσει άλλωστε την πνευματική ζωή της Αθήνας με τους Φαναριώτες έως το 1880, οπότε διαμορφώθηκε η Νέα Αθηναϊκή Σχολή.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τα παραπάνω δεδομένα η πρώτη ομάδα μεταναστών λογίων αριθμούσε τους Έλληνες, οι οποίοι στην ανατολή του 20ού αιώνα ήταν ήδη εγκαταστημένοι στο εξωτερικό ή εγκαθίσταντο σταδιακά έως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο προερχόμενοι από την Κωνσταντινούπολη, αλλά και από τον κυρίως ελλαδικό χώρο, όπως οι περιπτώσεις των Ψυχάρη, Αλέξανδρου Πάλλη, Πέτρου Βλαστού και άλλων. Η δεύτερη ομάδα διαμορφώθηκε, όταν ένα κύμα προσφύγων από την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη εγκαταστάθηκε στις πέντε ηπίρους αμέσως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Σχετικά τώρα με την πνευματική κίνηση του *μειζονος ελληνισμού* και του *ελληνισμού της Διασποράς* κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα έχουμε διαμορφώσει μία γενικότερη εικόνα, η οποία έχει προέλθει από αρχειακή έρευνα, καθώς και αποδελτίωση εφημερίδων και λογοτεχνικών, κυρίως, περιοδικών. Από την έρευνα αυτή έχουν προκύψει οι ακόλουθες επισημάνσεις:

3 Πολλοί λόγιοι Κωνσταντινουπολίτες και Σμυρνιοί μετανάστευσαν αμέσως μετά το 1922, εκτός από την Ελλάδα, στη Γαλλία, κυρίως στο Παρίσι και τη Μασσαλία. Βλ. σχετικά τις πληροφορίες που αντλούνται από την αλληλογραφία ανάμεσά τους, στα εξής: 1) *Αρχείο Όμηρου Μπεκέ*, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου δημοσιεύεται στην δακτυλόγραφη διδακτορική διατριβή μου με τίτλο: *Η παρουσία του ποιητή Όμηρου Μπεκέ (1886-1971) στην πνευματική ζωή της Κωνσταντινούπολης και της Αθήνας και ο κύκλος του περιοδικού "Ο Λόγος" (1918-1922)*. Τόμοι Α'-Β', Αθήνα 1998. Στο εξής: Ποσάντζη, Μπεκές. 2) Φάκελος του "Λύσανδρου Πράσινου", *Αρχεία ΕΛΙΑ*. Βλ. επίσης Catsiapis, 1983:37. Από τα παραπάνω αρχεία αντλούμε επίσης πληροφορίες για την εγκατάσταση λογίων Μικρασιατών στις χώρες της Αφρικής, της Αμερικής, Βόρειας και Νότιας, καθώς και τις πολιτείες της Αυστραλίας. Για την Αυστραλία βλ. ειδικά Γ. Καναράκης, 1985. Γενικότερα για τη μετανάστευση και τις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού βλ. το κεφάλαιο "Ο Ελληνισμός της Διασποράς" στον τόμο Ελλάς της *Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαιδείας* (στο εξής: *ΜΕΕ*), "Πυρσός", Π. Δρανδάκης, όπου και πλούσια βιβλιογραφία.

1. Πρωτεύοντα ρόλο στην άνθηση και διάδοση της νεοελληνικής λογοτεχνίας των Ελλήνων της *Διασποράς* έχει διαδραματίσει ο ημερήσιος και περιοδικός Τύπος. Η λογοτεχνική παραγωγή τους συμβαδίζει στο μεγαλύτερο μέρος της με την ίδρυση και την πορεία εφημερίδων και περιοδικών.
2. Ευρύτερη καλλιέργεια των νεοελληνικών γραμμάτων παρατηρείται σε τόπους, όπου οι λογοτέχνες δημιουργούσαν υπό τη σκιά της παράδοσης γραπτής ή προφορικής (Κωνσταντινούπολη, Κύπρος, Αλεξάνδρεια). Οι περισσότεροι λογοτέχνες, όμως, ήταν δέσμιοι αυτής της παράδοσης. Κατά συνέπεια, στους τόπους αυτούς δεν παρατηρούνται τολμηρά βήματα προς τα εμπρός, με εξαίρεση βέβαια την περίπτωση του Καβάφη, ο οποίος αξιοποιώντας την ελληνιστική παράδοση δημιούργησε νέους εκφραστικούς τρόπους.
3. Οι λογοτέχνες που κατοικούσαν σε χώρες ευρισκόμενες πλησιέστερα της κυρίως Ελλάδας είχαν αμεσότερη πρόσληψη της εν γένει πνευματικής ζωής της Αθήνας και ιδιαίτερα των ξένων λογοτεχνικών ρευμάτων που επηρέαζαν τους Νεοέλληνες λογοτέχνες. Στις περισσότερες περιπτώσεις η πρόσληψη αυτή γινόταν καταρχάς μέσω του έργου των Νεοελλήνων λογοτεχνών και λιγότερο μέσω του έργου ξένων συγγραφέων. Αρκετές μεταφράσεις έργων ξένων λογοτεχνών στην ελληνική έκαναν και οι ίδιοι οι λογοτέχνες που κατοικούσαν σε περιοχές του *μειζονος ελληνισμού*.
4. Στις πιο απομακρυσμένες από τον κυρίως ελλαδικό χώρο περιοχές, σε εκείνες όπου διέμεναν Έλληνες της *Διασποράς*, όπως, για παράδειγμα, στις χώρες της Κεντρικής και Νότιας Αφρικής, καθώς και στις χώρες της Βόρειας και Νότιας Αμερικής και την Αυστραλία, οι λογοτεχνικές απόπειρες είναι ως επί το πλείστον αδέξιες. Η αδεξιότητα αυτή είναι φανερή κυρίως στη ποίηση και την πεζογραφία. Περισσότερο πετυχημένες είναι οι προσπάθειες λογοτεχνικών μεταφράσεων από τους Έλληνες είτε έργων Νεοελλήνων λογοτεχνών στη γλώσσα της χώρας όπου διέμεναν είτε ξένων λογοτεχνικών έργων στη γλώσσα μας.
5. Μία ακόμη επισήμανση, τέλος, είναι η συμβολή φιλολογικών

συλλόγων στη δημιουργία και διάδοση της νεοελληνικής λογοτεχνίας στο εξωτερικό. Οι σύλλογοι αυτοί είχαν δημιουργηθεί σε χώρες του εξωτερικού από Κωνσταντινουπολίτες λογίους πρόσφυγες, μετά το 1922, κατά τα πρότυπα των φιλολογικών σαλονιών της Πόλης. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα του φιλολογικού συλλόγου “Ο Λόγος” που είχε ιδρυθεί στη Μασσαλία το 1923, από τον Κωνσταντινουπολίτη λόγιο Χατζηγεωργιάδη, γνωστότερο με το ψευδώνυμο Ρωμανός Μανάρας.⁴ Ο σύλλογος αυτός, ο οποίος αριθμούσε εβδομήντα μέλη, όλα μορφωμένοι Έλληνες νέοι, είχε δημιουργηθεί κατά το πρότυπο του λογοτεχνικού σαλονιού του περιοδικού *Ο Λόγος Κωνσταντινούπολης (1918–1922)*.⁵

Κατά την πορεία της έρευνάς μας πάνω στη μελέτη που εκπονούμε με θέμα: “Η λογοτεχνική παραγωγή του μείζονος Ελληνισμού και του Ελληνισμού της Διασποράς κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Οι ελάχιστες περιπτώσεις”, προέκυπταν και προκύπτουν ολοένα και περισσότερα μεθοδολογικά προβλήματα ως προς την ταξινόμηση του υλικού μας. Πιο συγκεκριμένα, η προτεραιότητα των χωρών γεωγραφικά ή χρονολογικά, η ταξινόμηση-κατηγοριοποίηση του κύκλου των λογοτεχνών, η σειρά

4 Με το ψευδώνυμο αυτό ο Χατζηγεωργιάδης, του οποίου το βαπτιστικό όνομα δεν έχει ακόμη εντοπιστεί, δημοσίευε ποιήματά του στον *Λόγο* του Γ. Χαλκούση και τη *Ζωή* του Απ. Μελαχρινού. Βλ. ενδεικτικά: Ρωμανού Μανάρα, “Ο ποιητής”, “Επίκληση”, “Οραματισμοί”, *Ο Λόγος*, 4 (1922) 282 και 331–332 και του ίδιου, “Ηλιούπολη” β’, περ. *Ζωή*, τχ. 1–2 (1921) 63. Για την πορεία του Ρ. Μανάρα στα νεοελληνικά γράμματα βλ. Ντουνιά, 1996:113 και 276–277. Αν και η επισήμανση της συγγραφέως “ναυτεργάτης από τη Μασσαλία” του αποδίδει μόνο αυτή την ιδιότητα.

5 Οι πληροφορίες για το αληθινό επώνυμο του Ρ. Μανάρα και την ίδρυση από τον ίδιο του φιλολογικού συλλόγου “Λόγος” στη Μασσαλία αντλούνται από επιστολή του Γιάννη Χαλκούση προς τον Λύσανδρο Πράσινο με ημερομηνία 10–XII–1923. Βλ. Φάκελο “Λύσανδρου Πράσινου”, *ό.π.*. Το περιοδικό *Ο Λόγος* Κων/πολης είχε δημιουργήσει και σαλόνι φιλολογικής συντροφιάς, κατά την παράδοση όλων σχεδόν των φιλολογικών περιοδικών της Πόλης, από την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα έως το 1922. Βλ. σχετικά τα εξής: 1) *Ο Λόγος*, τ. 2, τχ. Ιουνίου 1920, σ. 340 και τελευταίες σελίδες όλων των επόμενων τευχών έως τον Ιούλιο 1922. 2) Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννίου, “Τα φιλο-λογικά σαλόνια της Πόλης”, *Νέα Εστία*, 44 (1948) 920 με πολλές όμως ανα-κριβείες. Βλ. για το συγκεκριμένο θέμα Ποσάντζη, *ό.π.*, σ. 94–96.

προς διευκόλυνση του αναγνώστη, αλφαβητική δηλαδή ή ταξινόμηση ανάλογα με τη σπουδαιότητα της χώρας και το μέγεθος του κύκλου των λογοτεχνών, είναι μερικά από τα προβλήματα μας. Κρίναμε ορθότερο, και για τους λόγους που μόλις προαναφέραμε, να ξεκινήσουμε από την ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας και ιδιαίτερα της Κωνσταντινούπολης εξετάζοντάς την σε δύο μορφές της: Ως φυτώριο καταρχάς ελασσόνων ή και ιδιαίτερα καταξιωμένων λογοτεχνών (Θράσος Καστανάκης, Απόστολος Μελαχρινός) συνεξεταζόμενο με τον κυρίως ελλαδικό χώρο και ως κέντρο του Έξω-Ελληνισμού, το οποίο εμπλούτισε με το έμψυχο υλικό του την πνευματική ζωή της νεότερης Ελλάδας και του εξωτερικού για ενάμισι περίπου αιώνα (1800–1964).

Κατά τη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα οι Κωνσταντινουπολίτες λόγιοι εξετάζονται κατά περιπτώσεις χρονολογικά. Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι δεν ορίζουμε αυθαίρετα το 1900 ως αφετηρία της νεότερης λογοτεχνίας του *μειζονος ελληνισμού* και κυρίως της ποίησης της Μικράς Ασίας που εξετάζουμε στο υπό εξέλιξη πρώτο μέρος εργασίας μας. Το έτος 1900 αποτελεί συμβατική οροθέτηση, αφού η αποκαλούμενη “νεοφαναριωτική λογοτεχνία”⁶ εμφανίζεται ήδη από το 1880 συμβαδίζοντας με τη λογοτεχνία της Νέας Αθηναϊκής Σχολής. Η χρονολογική αυτή επιλογή έγινε, γιατί από το 1900 και εξής γίνεται έντονη η διαμάχη δημοτικιστών και καθαρολόγων μέσα από έντυπα που υπήρξαν φορείς της διαπάλης αυτής. Ας σημειωθεί ότι τα έντυπα αυτά παρουσιάζουν θεαματική αύξηση έως το 1922. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται άλλωστε στην παρουσία του Ψυχάρη και του Γρυπάρη στην Πόλη, πριν από το 1900, αφού οι ιδέες και η τεχνοτροπία τους επηρέασαν άμεσα τους νεωτεριστές λογοτέχνες της Μικράς Ασίας κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Έπειτα, οι περισσότεροι ποιητές που θα παρουσιαστούν στην τελική μορφή της μελέτης μας, γεννήθηκαν μετά το 1880, ανδρώθηκαν μέσα στο κλίμα του ανερχόμενου δημοτικισμού και αποτέλεσαν την ομάδα που συσπειρώθηκε γύρω

6 Ο όρος οφείλεται στον Νίκο Βέη: βλ. Νίκος Α. Βέης (Bees), “Απανθίσματα από την ‘Φιλολογικήν Ηχώ’”, εφ. *Πρωία* της 26ης Ιουλίου 1942. Πβ. και Παπακόστας, 1980:45.

από την “Ίδέα”⁷ δημιουργώντας έτσι ένα νέο σώμα λογοτεχνών⁸ που υπηρέτησε όλα τα είδη της λογοτεχνίας: την πεζογραφία, την ποίηση, το θέατρο, τη μετάφραση και ακόμη τη λογοτεχνική κριτική. Αυτοί κινήθηκαν σε ένα πλαίσιο αστικού διαφωτισμού⁹ και εκφράστηκαν τις περισσότερες φορές μέσα από ημερήσια και περιοδικά έντυπα που ίδρυσαν οι ίδιοι. Τέλος, μία μεγάλη μερίδα των λογίων αυτών γίνονται μετά το 1922 οι “Νεοέλληνες λόγιοι της Διασποράς”, για τους οποίους έχουμε ήδη σχηματίσει γενική εικόνα έως το 1950 μέσα από την ευρύτερη έρευνά μας.

Η μετανάστευσή τους από την Κωνσταντινούπολη παρακολουθείται χρονολογικά σε τρεις περιόδους: Η πρώτη περίοδος με αφετηρία το 1900 φθάνει έως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Κατά την περίοδο αυτή ο κυριότερος από τους πιθανούς λόγους μετανάστευσης ήταν ο διωγμός ή η αυτοεξορία δημοτικιστών λόγω της τουρκικής αντίδρασης. Επισημαίνεται ότι η οθωμανική κυβέρνηση, ιδιαίτερα μετά το κίνημα των Νεοτούρκων, το 1908, κρατούσε εχθρική στάση απέναντι στους δημοτικιστές και μάλιστα εκείνους που ανέπτυσαν σοσιαλιστική δράση, όπως η περίπτωση του Νίκου Γιαννιού.¹⁰ Οι λόγοι που έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς ότι οι δημοτικιστές της Πόλης διώκονταν είτε από κύκλους του Οικουμενικού Πατριαρχείου είτε από μερίδα συντηρητικών μελών του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (στο εξής ΕΦΣΚ) έχουν καταρριφθεί, όπως έχουμε αποδείξει τόσο στη διδακτορική διατριβή μας (βλ. σημείωση αρ. 3), όσο και στη μελέτη

7 Όρος που εισήγαγε ο Ψυχάρης με το *Ταξίδι* του για το κίνημα του δημοτικισμού και απαντάται και στη μηνιαία στήλη του περιοδικού *Ο Λόγος* με τίτλο “Πρώτες πεννιές”, στην οποία ο τότε διευθυντής του περιοδικού, Όμηρος Μπεκές, παρουσίαζε τους πρωτοεμφανιζόμενους νέους λογοτέχνες: βλ. [Όμηρος Μπεκές], “Πρώτες πεννιές”, *Ο Λόγος*, 1 (1918) 34. Πβ. Κριαράς, 1987:64.

8 Η Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννιού κάνει λόγο για “Νεότερη Σχολή” της Πόλης στα “Φιλολογικά σαλόνια της Πόλης”, *ό.π.*, σ. 839.

9 Βλ. Ποσάντζη, *Μπεκές*, τόμ. Α΄, σ. 217–218.

10 Ο Νίκος Γιαννιός διωκόταν από την τουρκική αστυνομία μαζί με τον αδελφό του. Μετά τη σύλληψη του αδελφού του κατέφυγε, το 1910, στην Ελλάδα. Σχετικά με το θέμα αυτό βλ. στα εξής: 1) Αυδή-Καλκάνη, 1997:31. 2) Νούτσος, 1997:23. 3) Ποσάντζη, *ό.π.*, τόμ. Β΄, *Παράρτημα*, 2.30, *Επιστολές Διαφόρων*, σ. 140, όπου η μαρτυρία του ίδιου του Γιαννιού σε επιστολή του προς τον Όμ. Μπεκέ.

μας με τίτλο: “Η Εθνική Σχολή Γλωσσών και Εμπορίου της Κωνσταντινούπολης (1909–1925)”.¹¹

Αμέσως μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, λόγος μετανάστευσης νέων, κυρίως, Κωνσταντινουπολιτών, υπήρξε το κίνητρο της επιστημονικής ή καλλιτεχνικής εξέλιξής τους, που τους δινόταν προκειμένου, να μεταβούν σε χώρες της Ευρώπης, ιδιαίτερα στη Γαλλία, έχοντας κερδίσει και σε κάποιο διαγωνισμό. Στην περίπτωση αυτή ανήκε ο λογοτέχνης και καλλιτέχνης Αντώνης Πρωτοπάτσης¹² από την τουρκοκρατούμενη τότε Μυτιλήνη, ο οποίος όμως είχε πολιτογραφηθεί Κωνσταντινουπολίτης γύρω στο 1921, καθώς επίσης και οι κριτικοί Γιάννης Μπέλλας και Αιμίλιος Αλευρόπουλος. Είναι γνωστή η περίπτωση του Θράσου Καστανάκη που πήγε στη Σορβόνη να σπουδάσει και γνωρίστηκε εκεί με τον Ψυχάρη, ο οποίος τον προσέλαβε βοηθό του.¹³ Η συγκεκριμένη μετανάστευση των Ελλήνων της Πόλης παρατηρείται κατά την περίοδο της Ανακωχής 1918–1922, περίοδο κατά την οποία δημιουργήθηκε μεγάλη άνθηση στην πνευματική ζωή της Κωνσταντινούπολης.¹⁴

Το τρίτο, χρονολογικά, ρεύμα μετανάστευσης Ελλήνων της Πόλης και της Μικράς Ασίας γενικότερα προκλήθηκε από τη Μικρασιατική Καταστροφή, όταν οι Έλληνες εγκατέλειπαν μαζικά τις περιοχές που περιέρχονταν στην τουρκική κατοχή.

Οι πρόσφυγες λόγιοι εξαιτίας της Μικρασιατικής Καταστροφής

11 Βλ. περ. *Ακτή* (Λευκωσίας), τχ. 36 (1998) 443–456, καθώς και ανάτυπο από το ίδιο περιοδικό.

12 Βλ. [Ανόνομος], “Χρονικά”, περ. *Ο Λόγος*, 4 (1922) 167.

13 Ο Γιάννης Μπέλλας, ένας από τους κριτικούς του *Λόγου* και του *Διόνυσου* (Κων/πολης), από τον Μάρτιο 1921 έστειλε τις συνεργασίες του στο περιοδικό από τη Grenoble. Βλ. Γιάννης Μπέλλας, “Θρασύβουλος Καστανάκης”, *Ο Λόγος*, 3 (1921) 649 (Grenoble, Μάρτης 1921). Ο Αιμίλιος Αλευρόπουλος, κριτικός και αυτός στα ίδια περιοδικά, ήδη τον Ιανουάριο 1922, εξέδιδε στο Παρίσι μαζί με άλλους το περιοδικό *Βωμός*. Για την πρώτη εγκατάσταση των Κωνσταντινουπολιτών αυτών λογίων, καθώς και του Θράσου Καστανάκη, στην Ευρώπη βλ. Δημ. Ν. Οικονομίδης, “Λογοτέχνες της Πόλης”, περ. *Πυρσός*, τχ. 84 (1961) 241–251. Βλ. επίσης του ίδιου, “Το ξεκίνημα. Ο ‘Λόγος’, ο ‘Διόνυσος’ και ο Θράσος Καστανάκης”, *Νέα Εστία*, 94 (1973) 1017–1025. Για τον Θράσο Καστανάκη βλ. και Ιακωβίδη, 1976.

14 Για την πνευματική ζωή της Κωνσταντινούπολης κατά την περίοδο της Ανακωχής βλ. Ενεπεκίδης, 1989. Βλ. επίσης αναλυτικά Ποσάντζη, *Μπεκές*, τόμ Α’.

εγκαταστάθηκαν μεταξύ των ετών 1922 έως 1925, εκτός από τον κυρίως ελλαδικό χώρο, στην Ευρώπη, στην Αφρική, στη Βόρεια και Νότια Αμερική και την Αυστραλία.¹⁵ Αυτοί, παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν για την καθημερινή επιβίωσή τους, δημιούργησαν γρήγορα πνευματικές κυψέλες και ερχόμενοι σε άμεση επαφή με ξένους συγγραφείς, συνέβαλαν στην ευρύτερη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων με το ίδιο το έργο τους, τις μεταφράσεις έργων Νεοελλήνων λογοτεχνών στη γλώσσα της χώρας όπου διέμεναν, και βέβαια με την ίδρυση εφημερίδων και περιοδικών.¹⁶

Ξεκινώντας λοιπόν από την Κωνσταντινούπολη, η οποία συγκέντρωνε και τους υπόλοιπους Μικρασιάτες, παρακολουθούμε την πνευματική παραγωγή των λογίων της από τις αρχές του 20ού αιώνα έως το 1922 χωρίς να χάνουμε τα ίχνη τους μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Στη συνέχεια αυτή μας βοήθησε ένα πλούσιο αρχαιακό και πρωτογενές υλικό, καθώς και σημαντική βιβλιογραφία.¹⁷

Τους Κωνσταντινουπολίτες λογοτέχνες της *Διασποράς* θα παρακολουθήσουμε μελλοντικά έως το 1950. Έτσι θα ακολουθηθεί η παρακάτω

15 Όπως στη σημείωση αρ. 3.

16 Βλ. ενδεικτικά εφημερίδες και περιοδικά όπου δημοσιεύονται πρωτότυπα λογοτεχνικά έργα και μεταφράσεις, όπως, για παράδειγμα, την εφημερίδα *Πατρίς* του Buenos Aires, όταν τη διηύθυναν οι Κωνσταντινουπολίτες εκδότες, Νεοκλής Τριανταφυλλίδης και Γιώργος Παρασκευαΐδης κατά τα έτη 1924 έως 1935. Και οι δύο ήταν απόφοιτοι της “Εθνικής Σχολής Γλωσσών και Εμπορίου” της Κωνσταντινούπολης. Βλ. σχετικά Σταϊκίδης, 1996:115. Ο Γιώργος Παρασκευαΐδης υπήρξε και συνεργάτης των περιοδικών *Ο Λόγος* και *Διώνυσος*, πριν από το 1922, στα οποία δημοσίευε ποιήματά του με το ψευδώνυμο Σίμος Φάνας. Βλ. ενδεικτικά: Σίμος Φάνας, “Dolce Amor”, *Ο Λόγος*, 1 (1919) 393 και του ίδιου, “Ξεφαντώματα”, περ. *Διώνυσος* (Κων/πολης), τχ. 6 (1921) 28–29. Μέσω της *Πατρίδος* έκανε γνωστό τον συγγραφέα Manuel Galvez, ο οποίος στην εφημερίδα *Nacion* της Αργεντινής δημοσίευε έργα του Κ. Παλαμά μεταφρασμένα στην ισπανική. Ας σημειωθεί και το γνωστό παράδειγμα των αδελφών Καστανάκη, Θράσου και Λουκά, οι οποίοι συγκέντρωσαν αξιόλογους Γάλλους λογίους στην εφημερίδα *Ο Αγών*, που εξέδιδε ο Λουκάς. Ονόματα όπως του André Mirambel, Hubert Pernot, Louis Roussel, εμφανίζονται συχνά όχι μόνο στον *Αγώνα* αλλά και σε διάφορα άλλα έντυπα με θετικές κριτικές τους για το έργο Νεοελλήνων λογοτεχνών του Μεσοπολέμου.

17 Έχουμε ήδη αξιοποιήσει εξαντλητικά το *αρχείο* του ποιητή Όμηρου Μπεκέ και μελετάμε συστηματικά τα ακόλουθα αρχεία: *Αρχείο* Θράσου Καστανάκη, *Αρχείο*

γεωγραφική σειρά: Αίγυπτος, Βελγικό Κογκό, Νότια Αφρική (Γιοχάνεσμπουργκ), Ευρώπη, Βόρεια και Νότια Αμερική (κυρίως Αργεντινή), Αυστραλία. Θα μας απασχολήσει το ποιητικό, πεζογραφικό, θεατρικό και μεταφραστικό έργο των λογοτεχνών και πιθανότατα και η κριτική. Σημειώνουμε ότι με το θέατρο στην Κωνσταντινούπολη κατά το β' μισό του 19ου αιώνα και αρχές του 20ου ασχολείται η επίκουρη καθηγήτρια του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, Χρ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου,¹⁸ ενώ μία πλήρη βιβλιογραφική καταγραφή του μεταφραστικού έργου του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας, Κύπρου και Αιγύπτου από το 1880 έως το 1930 μας έχει δώσει ο Λευτ. Παπαλεοντίου.¹⁹ Πάνω από όλα οφείλουμε τον θαυμασμό μας στην εξαιρετική δουλειά του καθηγητή Γιώργου Καναράκη (βλ. σημείωση αρ. 3).

Δείγματα της σατιρικής ποίησης της Μ. Ασίας και του Πόντου 1900–1910

Στην ολοκληρωμένη μορφή του πρώτου μέρους της εργασίας μας, που αφορά την ποίηση της Μικράς Ασίας και του Πόντου του τέλους του 19ου αιώνα έως το 1922, η προσοχή μας δεν επικεντρώνεται σε ηχηρά ονόματα λογοτεχνών, όπως του Απ. Μελαχρινού ή νωρίτερα

Αλέξανδρου Πάλλη, *Αρχείο* Πέτρου Βλαστού, *Φάκελο* Λύσανδρου Πράσινου, καθώς και ένα μέρος του *Αρχείου* Απόστολου Μελαχρινού. Παράλληλα μελετώνται τα παρακάτω κωνσταντινουπολίτικα περιοδικά και εφημερίδες έως το 1922 καταρχάς. Περιοδικά: *Φιλολογική Ηχώ* 1897–1898 (γ' περίοδος), *Ζωή* 1909–1911/1918–1922, *Χρονικά* 1910–1914, *Απ' Όλα* 1910–1920, *Ανω Κάτω* 1911–1913, *Πάπυροι* 1914, *Ο Λόγος* 1918–1922, *Διώνυσος* 1919–1920. Εφημερίδες Κωνσταντινούπολης: *Βυζαντίς* 1873–1904, *Νεολόγος* 1900–1902/1909–1912, *Βοσπορίς* 1900–1902, *Πρόδοδος* 1901–1920, *Πρωία* 1907, *Εμπρός* 1908–1919, *Κοκκουρικός* 1908–1909, *Πατρίς* 1908–1919, *Επίκαιρος* 1909, *Νέο Πνεύμα* 1909–1911, *Φωνή* 1910, *Αμερόληπτος* 1912–1913, *Ηχώ* 1913, *Επιθεώρησης* 1918, *Κόσμος* 1918, *Ταχυδρόμος* 1918–1920, *Χρόνος* 1918–1920, *Βούρδουλας* 1920–1921, *Κήρυξ* 1921 και *Εβδόμας* 1922.

18 Βλ. Χρ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, *Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αιώνα*. “Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών”. Τόμ. 1–2, Αθήνα 1994–1996.

19 Βλ. Λευτέρης Παπαλεοντίου, *Λογοτεχνικές μεταφράσεις του μείζονος ελληνισμού. Μικρασία-Κύπρος-Αίγυπτος 1880–1930. Βιβλιογραφική μελέτη*. “Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας”, Θεσσαλονίκη 1998.

του Γ. Βιζυηνού και του Ι. Ν. Γρυπάρη, αλλά στις ελάχιστονες περιπτώσεις λογίων, κατοίκων όχι μόνο μεγαλουπόλεων, όπου είχε συγκεντρωθεί το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού πληθυσμού, αλλά και της ευρύτερης περιοχής της Μικράς Ασίας, του Πόντου και άλλων απομακρυσμένων περιοχών, όπως για παράδειγμα του Ταϊγάνιου της Ρωσίας. Από την πόλη αυτή, γενέτειρα του Δημητρίου Βερναρδάκη, καταγόταν ένας άγνωστος έως τώρα ποιητής, ο Κλ. Αλ. Βασαρδάκις, ο οποίος δημοσίευε ποιήματά του στην εφημερίδα *Βοσπορίς* της Κωνσταντινούπολης.²⁰ Η συγκεκριμένη εφημερίδα εξέφραζε τη μερίδα των συντηρητικών λογίων της Πόλης, οι οποίοι έως το 1905 που δημοσίευαν ποιήματά τους σε αυτήν, παρουσίαζαν έντονη την επιρροή στην ποίησή τους από τον φθίνοντα ελληνικό ρομαντισμό, και ιδιαίτερα από την ποίηση του Αχ. Παράσχου. Αντιπροσωπευτικοί ποιητές της γενιάς αυτής είναι ο Αχιλλέας Ταβουλάρης από την Κωνσταντινούπολη, ο προαναφερθείς Βασαρδάκις και ο άγνωστος έως τώρα ταυτότητας ποιητής από την Κερασούντα, ο οποίος υπέγραφε με το ψευδώνυμο Άλυσ.²¹ Οι ποιητές αυτοί συνέθεταν ποιήματά τους είτε στον απόηχο του ελληνικού ρομαντισμού είτε μιμούνταν τους ανάλαφρους στίχους της γενιάς του 1880, κυρίως των ποιητών Πολέμη και Στρατήγη που ούτε και αυτοί είχαν κατορθώσει να απομακρυνθούν από το κλίμα του παρασχισμού.²² Η γλώσσα τους είναι μεικτή με ιδιαίτερη προτίμηση στην καθαρεύουσα. Παρατηρήθηκε τότε μία άνθηση της σατιρικής ποίησης με άξονα τη διαμάχη καθολόγων και δημοτικιστών, οπαδών του Ψυχάρη, οι οποίοι έκαναν δυναμική παρουσία το 1905 ιδρύοντας το Αδερφάτο της Εθνικής Γλώσσας με την ονομασία “Ανάσταση”.²³ Για πρώτη φορά τότε, ύστερα από τις

20 Βλ. ενδεικτικά: εφ. *Βοσπορίς* της 10ης Απριλίου 1901, αρ. φ. 58, σ. 593–594.

21 Το πραγματικό όνομα του ποιητή δεν έχει εντοπιστεί ακόμη. Σε ποίημά του όμως με τίτλο “Πρωτοχρονιάς άνθη” (εφ. *Βοσπορίς* της 5ης Απριλίου 1902, αρ. φ. 33–34, σ.406) υπάρχει η αφιέρωση “Κα Θεοδοσία Τριανταφύλλου εις Ραιδεστόν” και ο α’ στίχος του ποιήματος είναι ο ακόλουθος:

Σεβαστή μήτερ,

22 Βλ. ενδεικτικά Παπαδήμας, 1938:130 και Δημαράς, 2000: 477–478.

23 Βλ. Παπακώστας, 1985:18.

μεμονωμένες περιπτώσεις των ποιητών Ι. Ν. Γρυπάρη και Απ. Μελαχρινού, εμφανίστηκαν οργανωμένοι και συσπειρωμένοι οι δημοτικιστές ποιητές και η παρουσία τους υπήρξε ο σημαντικότερος παράγοντας για το κλείσιμο του κύκλου της μικρασιατικής ρομαντικής ποίησης. Η συσπείρωση των ποιητών αυτών έγινε δυνατή γύρω από το πρόσωπο του Κ. Παλαμά, οπότε αρχίζουν να διαφαίνονται και οι πρώτοι επίγονοί του στην εξω-ελληνική περιφέρεια, όπως οι ποιητές Όμηρος Μπεκές και Απόστολος Μαμέλης.²⁴

Καθοριστικός υπήρξε στη διαμάχη καθαρολόγων και δημοτικιστών ο ρόλος του Τύπου, ο οποίος σε ένα μεγάλο μέρος του από ημερήσια εφημερίδα η περιοδικό ποικίλης ύλης εξελίχθηκε σε λογοτεχνική επιθεώρηση. Προσέφερε βήμα έκφρασης στη μία η την άλλη μερίδα λογίων, ανάλογα με την τοποθέτησή του. Έτσι, συντηρητικές εφημερίδες, όπως ο *Νεολόγος*, η *Βυζαντίς*, η *Βοσπορίς* καθώς και το περιοδικό του *εν Κωνσταντινουπόλει Φιλολογικού Συλλόγου*, φιλοξενούσαν τους καθαρολόγους, ενώ η προοδευτική εφημερίδα *Πρόοδος*, τα περιοδικά *Ζωή* και *Χρονικά Κωνσταντινουπόλεως* καθώς και η *Νεότης* Σμύρνης, στήριζαν και φιλοξενούσαν τους οπαδούς του Ψυχάρη. Χαρακτηριστικά παραδείγματα της διαμάχης που παρουσιάστηκε μέσα από τη σάτιρα, αποτελούν οι στίχοι των ποιητών Αχιλλέα Ταβουλάρη, Άλυσος και Όμηρου Μπεκέ, πολέμιοι των δημοτικιστών οι πρώτοι, φανατικός οπαδός τους ο τρίτος. Αντιπροσωπευτικά δείγματα της γραφής τους απαντώνται στην εφημερίδα *Βοσπορίς* και στο περιοδικό *Χρονικά* αντιστοιχώς.

Είναι φανερή στην ποίηση των ποιητών Ταβουλάρη και Μπεκέ η υιοθέτηση του ύφους του μεγάλου σατιρικού ποιητή μας Γ. Σουρή. Ενδεικτικοί είναι οι ακόλουθοι στίχοι του Αχ. Ταβουλάρη:

*Συνώμοσαν οι Μαλλιαροί τη γλώσσα μας ν' αλλάξουν
την Μούσαν της ποιήσεως αλόπητα να σφάζουν [...]
'ς όλον τον κόσμο μαλλιαρή γλώσσα να βασιλεύση
και η Μαστωροσύνη τους τέλος να θριαμβεύση.
Και μαλλιαρή γραμματική ήθελαν να εκδώσουν·*

24 Βλ. στην *Ελληνική ποίηση, Ρομαντικοί – Εποχή Παλαμά – Μεταπολεμικοί*. “Οι επίγονοι. Όμηρος Μπεκές”. Επιμέλεια Μ. Γ. Μερακλής. “Σοκόλης”, τ.3, σ. 504–507. Βλ. επίσης Δημαράς, *ό π.*: 562 και 541.

*’ς τη Ρωμοσύνη μαλλιαρά φάτα να διαδώσουν.
- Εμπρός λοιπόν! μη χάνετε καιρόν και μη φοβείσθε!
’ς τη γλωσσοπάλη ένδοξοι σεις νικητές θα ήσθε,
διότι έχετ’ αρχηγό, τιμή σας και καμάρι
γλωσσοχαλάστη φοβερό, τον κύριο Ψυχάρη,
που η Μαστωροσύνη του, ω μαστροχαλαστάδες
σας έκαμε να γίνετε μεγάλοι ...μασκαράδες! [...]*

(Ολόκληρο το ποίημα “Στους Μαλλιαρούς” δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Βοσπορίς* της 16ης Φεβρουαρίου, αρ. φ. 27, σ. 315)

Κατεξοχήν καθαρολόγος ο ποιητής με το ψευδώνυμο Άλυσ, συνέθετε τα ποιήματα του στο ίδιο με τον Ταβουλάρη κλίμα οργής απέναντι στους δημοτικιστές. Παράδειγμα οι παρακάτω στίχοι του:

*Ως πλανήτης δύν πίπτει εκ του ουρανίου θόλου
έπεσε παλαιών, Μώμε, προς παθών σφοδράς θυέλλας
και εκ του βορείου μέχρι του νοτίου αυτής πόλου
επλημμύρησεν η γη μας από μαλλιαρών αγέλας.*

*Και εστία νοσογόνων ηνεώγη μiasμάτων,
εξ ής νέα ανεφάνη εγκεφαλική χολέρα
κ’ επιτείνεται εν μέσω φρενολογικών κρουσμάτων
η εκ ταύτης προκληθείσα γλωσσική χυδαία λέρα!*

(Απόσπασμα από το ποίημα “Αφιερούται τοις Μαλλιαροίς. Σπονδή επί του τάφου του Μώμου”, εφ. *Βοσπορίς* της 20ής Φεβρουαρίου 1902, αρ. φ. 29, σ. 343–344).²⁵

Σαν απάντηση στον ψόγο των καθαρολόγων της *Βοσπορίδος*, λίγα χρόνια αργότερα, ο ποιητής Όμηρος Μπεκές από τις στήλες του περιοδικού *Χρονικά*, δημοσιογραφικού οργάνου μερίδας δημοτικιστών, οι οποίοι

25 Ο Μώμος, σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία, υπήρξε γιος του Ύπνου και της Νύχτας. Βλ. *ΜΕΕ*, ό.π. λήμμα “Μώμος”. Αποτέλεσε προσφιλές θέμα της ελληνικής ρομαντικής ποίησης. Βλ. ενδεικτικά Γεώργιος Ζαλοκώστας, “Το κυνήγιόν μου”, από τα *Έργα*. Πρόλογος και σημειώματα Κώστα Καιροφύλα. Συνεργασία Γ.Ε. Ζαλοκώστα. “Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων”, εν Αθήναις, χ.χρ., σ. 72–84. Το 1867, ο Επαμεινώνδας Σταματιάδης υπέβαλε στον Βουτσιναίο ποιητικό διαγωνισμό κωμωδία με τίτλο *Μώμος ο Ελικώνιος*, η οποία όμως απερρίφθη από τους κριτές, γιατί δήθεν τους διακωμωδούσε. Βλ. Βασίλειος Φρ. Τωμαδάκης, *Επαμ. Ι. Σταματιάδου*, “Μώμος ο

με την πάροδο του χρόνου είχαν αποστασιοποιηθεί από τον Ψυχάρη,²⁶ κατηγίαζε έμμετρα απόφαση κριτή της Επιτροπής δραματικού αγώνα. Τον αγώνα είχε προκηρύξει ο ΕΦΣΚ, το 1909. Σε αυτόν δεν βραβεύτηκε κανένα από τα δεκατέσσερα έργα που είχαν υποβληθεί και είχε κυκλοφορήσει η φήμη ότι είχε απορριφθεί αξιόλογο έργο, επειδή του έλειπε μία υπογεγραμμένη. Τότε ο Μπεκές αγανακτισμένος από τον σχολαστικισμό του κριτή, του αφιέρωσε τους ακόλουθους στίχους:

*Εσύ που από τα χέρια σου δε βγήκε ούτε ένα δράμα σώον
γιατί παντού μία υπογραμμή έτυχε νάναι ξεχασμένη
πες μου και τούτο: αν σου πουν – με το συμπάθειο – είσαι ζών
πώς θέλεις, σκέτο να στο πουν ή μ' υπογεγραμμένη;²⁷*

Η διαμάχη αυτή διήρκεσε έως το 1922 και έφθασε στην αποκορύφωση της όξυνσής της κατά την περίοδο της Ανακοχής (1918–1922), όταν μάλιστα είχε προηγηθεί και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, το 1917. Ας σημειωθεί ότι κατά την περίοδο αυτή το κλίμα ελευθερίας και κατά συνέπεια ο ενθουσιασμός που επικρατούσε, ωθούσε τους δημοτικιστές να επιτίθενται με μεγαλύτερη σφοδρότητα εναντίον του σχολαστικισμού και του δασκαλισμού. Η σάτιρα πάντως και κατά την πρώτη και κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα γνώρισε μεγάλη άνθηση στη Μικρά Ασία και τον Πόντο και υπηρέτηθηκε επάξια από το περιοδικό *Άνω Κάτω* (1910–1913 και 1920–1922) του μαχητή δημοτικιστή δασκάλου Χρήστου Δελή.

Τα δείγματα που παρουσιάσαμε δεν συνιστούν την καθολική εικόνα της ποίησης στη Μικρά Ασία και τον Πόντο έως το 1922. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η ποιητική παραγωγή της δεύτερης δεκαετίας του 20ού αιώνα που διαμορφώθηκε με την πρόσληψη των

Ελικώνιος”. Κομωδία υποβληθείσα στον Βουτσιναίο ποιητικό διαγωνισμό του έτους 1867, [με] εισαγωγή–κείμενο–σημειώσεις–λεξιλόγιο. “Ίδρυμα Νεοελληνικών Σπουδών”, Αθήναι 1998, ειδικότερα στις σ. 27 και 33. Μνημονεύουμε επίσης και την εφημερίδα του Γ. Σουρή, *Ρομήος*, η οποία έφθανε στην Πόλη με την ονομασία *Μάμος* και *Σάτυρος*, προκειμένου να ξεφύγει από τη χαμιτική λογοκρισία. Βλ. Αγγελομάτης, Αθήναι χ.χρ.:362–363.

26 Βλ. Α. Γαϊτάνου-Γιαννιού, *ό.π.*:917–918.

27 Όμηρος Μπεκές, “ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ. Εις κάποιον ελλανοδίκην δραματικού αγώνος”, περ. *Χρονικά* (Κων/πολης), 2 (1911) 45.

ευρωπαϊκών λογοτεχνικών ρευμάτων και θα αναπτύξουμε στην εκτενέστερη μελέτη μας. Τα ρεύματα που βασικά υιοθετήθηκαν από τους Μικρασιάτες ποιητές είναι ο παρνασσισμός (Ομ. Μπεκές, Απ. Μαμέλης) και ο συμβολισμός (Απ. Μελαχρινός, Θρ. Καστανάκης).

Εκείνο που κατά την κρίση μας έχει σημασία να επισημάνουμε εδώ, είναι ότι οι ελάχιστον κυρίως περιπτώσεις των λογίων της *Διασποράς* συγκροτώντας εστίες νεοελληνικής παιδείας σε απομακρυσμένες συχνά ελληνικές κοινότητες συντηρούσαν ακμαίο το εθνικό φρόνημα, μία υπηρεσία διόλου ευκαταφρόνητη, αν συνεξεταστεί με την οριστική καταστροφή του 1922 και τη συνακόλουθη υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών. Δυστυχώς η ιστορική και ιδιαίτερα η φιλολογική έρευνα, με τις εξαιρέσεις που προαναφέραμε,²⁸ έχει προσπεράσει τις περιπτώσεις αυτές με βιβλιογραφικές υποσημειώσεις.²⁹

Βιβλιογραφία

Αγγελομάτης χ. χρ.

Ελληνικά ρομαντικά χρόνια (Άνθρωποι, ιδέες, ζωή). Βιβλιοπωλείον της “ΕΣΤΙΑΣ” Ι. Δ. Κολλάρου και ΣΙΑ Α. Ε., Αθήνα.

Αυδή-Καλκάνη, 1997

Αυδή-Καλκάνη Ίρις, *Μια αντάρτισσα της Πόλης στην παραγμένη Αθήνα*. Αθηνά *Γαϊτάνου-Γιαννιού* (1880-1952). “ΕΛΙΑ”, Αθήνα.

---

28 Βλ. σημειώσεις αρ. 18 και αρ. 19.

29 Είναι χαρακτηριστικό ότι στις σύγχρονες Ιστορίες Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, όπως του Λίνου Πολίτη, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. “Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης”, Αθήνα 1998, Mario Vitti, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. “Οδυσσεύς”, Αθήνα 1987, Π.Δ. Μαστροδημήτρη, *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*. “Δόμος”, Αθήνα 1996 δεν γίνεται λόγος για τους ελάχιστους Κων/πολίτες λογίους. Εξαιρέση αποτελεί ο Κ. Θ. Δημαράς, ο οποίος αναφέρεται στον Όμηρο Μπεκέ και τον Αντώνη Γιαλούρη. Βλ. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 562. Ο ίδιος μνημονεύει και τον ποιητή Απόστολο Μαμέλη, *ό.π.*

- Catsiapis, 1983
Catsiapis Jean, “Les Grecs de France”, περ. *Hellenic Studies/ Études Héliennes*, Ανοιξη 1983.
- Δημαράς, 2000
Δημαράς Κ. Θ., *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*. “Γνώση”, Αθήνα.
- Ενεπεκίδης, 1989
Ενεπεκίδης Πολυχρόνης Κ., *Τραπεζούντα – Κωνσταντινούπολη – Σμύρνη. Τρία κέντρα του Μικρασιατικού Ελληνισμού 1800–1923*. “Ωκεανίδα”, Αθήνα.
- Ιακωβίδη, 1976
Ιακωβίδη Λιλή, *Βενέζης, Καστανάκης. Δοκίμια ζωής και τέχνης*. “Διογένης”, Αθήνα.
- Καναράκης, 1985
Καναράκης Γιώργος, *Η λογοτεχνική παρουσία των Ελλήνων στην Αυστραλία*. “Ίδρυμα Νεοελληνικών Σπουδών”, Αθήνα.
- Καράογλου, 1991
Καράογλου Χ. Λ., *Το περιοδικό “Μούσα” (1920–1923). Ζητήματα ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. “Νεφέλη”, Αθήνα.
- Κριαράς, 1987
Κριαράς Εμμανουήλ, *Λόγιοι και Δημοτικισμός*. “Εκδοτική Αθηνών”, Αθήνα.
- Νούτσος, 1997
Νούτσος Παναγιώτης, *Νίκος Γιαννιός Άνδρος 1885-Αθήνα 1958*. “Δαρδανός”, Αθήνα.
- Ντουνιά, 1996
Ντουνιά Χριστίνα, *Λογοτεχνία και Πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*. “Καστανιώτης”, Αθήνα.
- Παπαδήμας, 1938
Παπαδήμας Α. Γ., *Ο ρομαντισμός. Ο ευρωπαϊκός και ο ελληνικός. Οι πηγές του. Η ιστορία του*. “Βασιλείου και ΣΙΑ”, Αθήνα.
- Παπακώστας, 1980
Παπακώστας Γιάννης, *Η ζωή και το έργο της Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου*. “ΕΛΙΑ”, Αθήνα.
- Παπακώστας, 1985
Παπακώστας Γιάννης, *Ο Φώτης Φωτιάδης και το “Αδερφότο της Εθνικής Γλώσσας”*. Η αλληλογραφία. “ΕΛΙΑ”, Αθήνα.
- Σταϊκίδης, 1996
Σταϊκίδης Ανδρέας, *Παλιές ιστορίες και Αναμνήσεις από την Κωνσταντινούπολη*, Αθήνα.